

Dávid Ferenc és a szellemtudományok.¹

Az Iván László Dávid Ferenc tanulmánya² megérdemelt általános és mély benyomást keltett. Bár a tanulmány alaptétele, hogy Dávid Ferenc tisztán vallási természet volt minden „teoretikusság” nélkül, így a maga merev egyoldalúságában elfogadhatatlan, arra égető szükség volt, hogy az ő mély vallásosságára valaki figyelmeztesse a racionális hitelveit előtérbe helyező s így a tulajdonképeni vallás erejéből mindinkább veszítő unitarizmust. Nem egészen bizonyos azonban, hogy a tanulmánynak megvan-e az a tudományos értéke, amely egyedül alkalmas arra, hogy a fölkeltezt benyomást állandósítsa. Szerintem a tanulmány azon része, amely Dávid Ferenc arcát a német szellemtudományi író, *Spranger*, osztályozásai szerint próbálja megalkotni, teljesen hibás alapon áll. Azok a részek azonban, amelyeket Iván László a Dávid Ferenc iratainak közvetlen tanulmányozása alapján írt, rendkívül figyelemre méltóak, bár azok minden megállapítását nem lehet teljesen elfogadni. Itt mutatja ki Iván László a Dávid Ferenc mély gyökerű vallásosságát s ezzel kapcsolatban egy teljesen eredeti megállapítást is tesz, amely már egyedül biztosítja a tanulmány értékét.

I.

A tanulmány eszmemenete a következő: Dávid Ferencet úgy Ravasz László, mint Thienemann és Borbély István tévesen fogták föl teoretikus embernek. Ez nyilvánvaló onnan, hogy *Spranger* a „Lebensformen” című művében meghatározta a teoretikus és vallásos típusok jellegzetességeit s ezek közül Dávid nem az elsőbe, de a másodikba talál. Ez a tanulmány egységbe foglaló keret s így ezek szerint Iván László Dávid Ferencet a *Spranger* szempontjai szerint

¹ Az alábbi bírálati megjegyzéseknek nem csak az „altera pars” elvénél fogva adunk helyet, hanem azért is, mert sajnáljuk volna, hogy az Iván nagyértékű tanulmánya semmi visszhangot ne keltsen. *Szerk.*

² Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében. A *Ker. Magv. füzetek* 17. szám.

kivánja megítélni. E szempontok érvényességét illetőleg semmi kétsége nincs. „A lelki alkattan örök törvényszerűségeiről“ beszél (4. l.) s úgy veszi, hogy Spranger azokat teljesen ismeri. Holott a Spranger-féle lélektani típusalkotás teljesen tudománytalan, az nem más, mint a német metafizikai okoskodás egyik igen jellegzetes, de használhatatlan terméke.

Spranger szerint az emberek hat főtípusba oszthatók. Mindjárt utána megállapítja: a típusok az egyes emberekben *vegyesen* fordulnak elő. „De annyi bizonyos, hogy a nagy egyéniségek polarizált lelkek, akikben egy-egy szellemi aktus a többi felett tulsúlyban van.“ (14. l.) Mindez mind helyes lehet. De a továbbiakban Spranger már képesnek hiszi magát arra, hogy a vegyes típusok állandó, mindenkire érvényes tartalmát megállapítsa s így lesz az teoretikus, vagyis a tárgyi világ véges részeit megismerni és rendszerbe foglalni kívánó ember nála: 1. érzelemmentes, 2. szélsőséges individualista, 3. kozmopolita, 4. radikális, 5. vallástalan, 6. életcél nem ismerő és 7. a személyes értékeket tagadó, aki „nem szeretetből, vagy haszonból, vagy belső harmoniából indítva cselekszik, hanem a törvényszerűség, maximaszerűség pedantériája az ő cselekvésének igaza, formája (forrása?)“. (18 l.) Ha pedig nem éppen ilyen, *akkor nem vérbeli teoretikus* — teszi hozzá Spranger diadalmasan. (17 l.)

Iván ezek után megállapítja, hogy Dávid Ferenc e típusba nem tartozik bele, ő tehát nem teoretikus.

Én a magam részéről szeretnék bár két embert ismerni, aki e típusba beletartozik. De hiába gondolom végig a híres tudósok sorát, egy sem „vérbeli teoretikus“. Az egyik a tudománya mellett fest vagy hegedül, tehát már nem érzelemmentes. A másik az egyetemes emberszeretet mellett tesz hitet s kísérletezései közben, az emberiség érdekében saját életét is kockáztatja, tehát nem szélsőséges individualista. De olyan is van, aki sovínista, tehát nem kozmopolita. S aki nem radikális hajlamu, az nem lehet „teoretikus“? Hát az újabb kor vallásos tudásaihoz mit szóljunk? S az emberiség szolgálata nem életcél? Vagy a kitartás, becsületesség megbecsülése nem személyes értékeknek szól? A tény az, hogy a Spranger osztályozásának megfelelő szörnyszülött antikrisztus nem létezik csak a derék német fejében!

Egy kis bepillantást Iván László megenged abba, hogy a „szellemtudományi lélektan“ e kiváló művelője miképpen alkotta meg

tipusait. „A megismerés sohasem teremt értékelő aktusokat“ mondja Iván, Spranger után. (15. l.) Persze, hogy nem, mert a fenti lélektan a megismerő és értékelő aktusokat élesen elválasztja. Ha tehát léteznék olyan ember, aki *csak* megismerő s egyben nem értékelő is volna, az csakugyan hasonlítana a Spranger „vérbeli teoretikusához“. De a valóságban a tárgyi világot megismerni, rendszerezni kívánó ember egyben értékelő is, vagyis: utjai, vágyai stb. vannak s akkor már nem érzelemmentes és nem szükségképpen individualista meg a többi.

Itt azonban nagyobb baj van annál, minthogy Iván megállapította, hogy Dávid Ferenc nem a sprangeri agy szülötte vérbeli teoretikus. A baj az, hogy aki ebbe a német okoskodó gondolkodásba beleszokik, az a lejtőn nem állhat. E gondolkodás legszánandóbb hibája a fogalmak titkos, szinte ellenőrizhetetlen tartalom cseréje. Így például a teoretikusság az egyik pillanatban a Spranger-féle kategóriát jelenti, amit fenn már ismertettünk. A másik percben viszont egy tartalmilag tőle különböző, vele sokban ellentétes osztályozást, amit Iván a Ravasz és társai kritikáiból von el, amelyek szerint Dávid teológiai reformer gondolkodó, meg a fölvilágosodás bajnoka, vagy a modern szubjektivizmus prófétája. Iván mind a kettőt egyformán a „teoretikus“ szóval jelöli; bebizonyítja, hogy Dávid nem teoretikus a sprangeri értelemben (ezzel teljesen egyetértünk) *s azt hiszi, hogy ezzel azt is bebizonyította, hogy a ravaszi értelemben sem az*, h. lott az már egészen más dolog. De ennél még nagyobb következésekre is ragadja a titkos fogalmi tartalomcsere. Iván meggyűlöli a Spranger-féle (nem létező) teoretikust, aki valóban méltó is a gyűlöletre. Ő az új kor minden sekélységének, bukdácsolásának az oka. Igen ám, de a gyűlöletét átviszi a valóban létező s egészen másfajta, a gyűlöletet meg nem érdemlő teoretikusokra is, így lesz Iván László dr. a tudásnak, felvilágosodásnak legtajtékzóbb ellenségévé. „A felvilágosodás a szofisták tudománya minden időben.“ — mondja (38. l.) Semmi jót nem tud a tudásról, a felvilágosodásról mondani, az „minden vallást kiirtani igyekszik,“ „az élet mélyebb érzései és követelményei előtt értelmetlenül áll,“ „csonka lelkü,“ (36. l.) a tudósok vértanuságát pedig hiuságuknak és gögjüknek tulajdonítja. (19. l.) — Hát ez már nem az unitarizmus útja, az bizonyos, mert azt, helyesen vagy helytelenül, mindig a vallásnak és a fölvilágosodásnak összhangját ke-

Dávid Ferenc és a szellemtudományok.

reste. Dávid Ferenc is. Ravasznak igaza van, hogy Dávid „kereste az igazságot,” Thienemannak is, hogy ő a „fölvilágosodás bajnoka,” talán Borbélynak is, hogy ő a vallási szubjektivizmus felé hajlott. Dávid föltétlenül teoretikus is volt. Csak éppen azt kell ehhez hozzátenni — és itt jön Iván László helyes és szükséges hangsulya, — hogy teoretikussága nem merítette ki az ő gazdag lelkét s hogy annak bizony az érzelemduz, tüzes vallásosság volt a fő jellemvonása.

II.

Most egy rendkívül hosszú rész következik, amelyben Iván László a Spranger és (kisegítésül) a Heiler fölfogását ismerteti a vallásról és a vallásos ember-típusról. Iván itt nem gyakorol kritikát forrásai felett, azokat a maguk teljes egészében igazaknak fogadja el. Azzal nem törődik, hogy a vallás tünetényeinek vizsgálásával százak foglalkoztak s hogy a legmegbízhatóbbak az angolok, akik hatalmas tapasztalati anyagot gyűjtöttek össze. Azzal sem, hogy a vallástudomány még sohasem tudott egy meghatározásban meggyezni s hogy így a kérdés még mindig vitás. Ivánnak ez a kritikátlan dogmatikussága a saját maga által elfogadott igazságokkal szemben gyakran bántó úgy a tanulmányában, mint más írásaiban. A Borbély Istvánról mondottakkal tulmegy a határon, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy az írónak nem volt alkalmá azokat a forrásokat is tanulmányozni, amelyek alapján Borbély az elméletét föllállította. Dávid eddigi életirőit is igen meggondolatlanul vádolja Iván a lélektani ismeret teljes hiányával. (4. l.) A lélektani megértéshez nem Spranger ismerete, de emberismereti érzék szükséges, amely számtalan íróban tudás nélkül is föltalálható.

Ezzel a tökéletes bizalommal most már Iván megmondja nekünk Spranger nyomán, hogy a vallás „az élet különböző értékeinek egy egyetemes értékre való vonatkoztatása, illetve annak megélése.” (25. l.) E meghatározás a szintén német értékfilozófia terméke.

Belemenni a meghatározás birálatába, tulmenne a jelen kis tanulmány keretein, mert az az egész értékfilozófia birálatát jelentené. De különben is Iván a tanulmány valóban Dávid Ferencsel foglalkozó harmadik részében csak kevés hasznát veszi az egész csaknem egy ivet kitevő fejtegetésnek. Így tehát nem is foglalkozunk többet Sprangerrel, neki örömteli bucsut intünk s a tanulmány harmadik, rendkívül értékes része tárgyalásához fogunk, amelyben Iván Dávid Ferencsel közvetlenül foglalkozik.

III.

Iván László a XVI. század szellemi irányzatának tárgyalásából indul ki s megállapítja, hogy Dávid Ferenc nem ahhoz az „ujkori immanens (vagyis: pozitivista) jellegű kulturához” tartozott, „amely az ókori latin-görög filozófia és művészet felújításából született meg,” hanem ahhoz az „uj, transcendens jellegű lelki kulturához, amely a Biblia felfedezéséből táplálkozott.” (36—37 l.)

Iván Lászlónak az a megállapítása sok tekintetben igaz, ami a Bibliára vonatkozó részt illeti. De vajjon olyan bizonyos volna az, hogy Dávid Ferenc érintetlen volt attól a humanista szellemtől, a melyet Iván László olyan sötétnek fest és olyan kérlelhetetlenül vág el Dávid Ferencről? Én magam a kérdés eldöntéséhez nem érzem magam följogosítva. De Szent-Iványi Sándor, akinek az unitarizmus kialakulásáról két alapos, rendkívül fontos szempontokat felszínre hozó s érthetetlenül figyelemre is alig méltatott tanulmánya jelent meg a kövendi ifjusági nagygyűlésen tartott előadásában, éppen Dávid Ferencnek és az ókori filozófia és művészet felújításából származó humanizmusnak szoros viszonyát tárgyalta, ami a Dávid Ferenc vallásosságát egyáltalán nem tompította, sőt élénk színekkel töltötte meg. (v. ö. Dávid Ferenc lírai lelkesedését a szeretetért, amint azt Iván László bőven tárgyalja a 49—50 lapon). Iván László főhibája éppen az, hogy különböző irányzatok elkeveredését ugyanazon emberi lélekben nem tudja meglátni és elfogadni, neki a tyukfarmmal foglalkozó, népével törődő lelkész szükségképpen vallástalan s míg az elvetett irányzatot egy talmi papot megszégyenítő dühvel festi ördögi feketére, addig az elfogadott mindig hiba nélkül való. Láttuk már a felvilágosodás elleni kitöréseit. Pedig a valóság valószínűleg az, hogy Dávid Ferencet a humanista felvilágosodás szelleme is megérintette, de ugyanakkor csakugyan teljesen a Bibliához fordult, mint tekintélyhez, amikor Isten igaz tudományát kereste.

Lássuk most már, hogy mi volt a Dávid Ferenc állásfoglalása a Bibliával szemben. Ezt Iván László helyesen fejezi ki: „Az Isten megismerése a Biblia világán keresztül, ez volt Dávid Ferenc főkérdése.” (39. l.). A Biblia a Dávid kezében eszköz volt Isten megismerésére. Iván László bizonyára meg van győződve arról, hogy a tanulmányában használt többi idevágó kifejezés is ugyanezt jelenti. De itt ő újra a német filozófia hibájába esik. Nem veszi észre, hogy ha ő esetleg mindig ezt is érti, az, amit máshol mond,

mást fejez ki. Ime az idézetek hosszú sora: „Az evangéliumot akarta a maga mivoltában megragadni. Ezt tartotta élete értelmének, szeretete méltó tárgyának, lelkesedési igazi céljának“ (19. l.). „Egyetlen értéket ismert csak, — de azt szíve egész forróságával szeretete: az evangéliumot.“ (20. l.). „Cselekvéseit egyetlen értékideál mozgatja: az evangélium tisztaságának visszaállítása.“ (22. l.) „Törekvései lényege ez: minél közelebb lépni a Bibliához.“ (37. l.) „...teljesen ahhoz a szellemi irányzathoz tartozott, amely a Bibliát akarta az emberi lélek középpontjába állítani.“ (38. l.) Bárki előtt nyilvánvaló, hogy e kifejezések a Bibliát kiemelik eszközi mivoltából s neki a vallás rendszerében önálló helyet biztosítanak. Ott ahol maga a Biblia a lelkesedés célja, a szeretet tárgya, az emberi lélek középpontja, ott a Biblia már több, mint eszköz. S nekem az a meggyőződés, hogy Iván László nem egyebet, de ezt az értelmezést követi lelke szerint. Hiszen ő a vezére annak a mozgalomnak, amely *minden feltétel megjelölése nélkül* a Bibliához való közeledést, a Bibliának a nép kezébe való adását hangsúlyozza, holott az unitárius lelkészek zöme, akik, mint Dávid, a Bibliát eszközül használják Isten megismerésére, tudják, hogy a Biblia maga *Isten tiszta megismerését igen gyakran nem szolgálja* s annak lelkes olvasása a legtöbb falusi ember hitét eltorzítja, olyan nehéz annak igazi megértése. De káros a hangsulynak az „Isten megismeréséről“ a „Bibliára“ való tevése azért is, mert míg az előbbi, az unitárius hagyományokon alapuló irányzat, a Biblián kívül más eszközöket is igénybe vehet Isten megismerésére s így hitét mindig új támaszokkal erősítheti meg, addig a „bibliás unitáriusok“ be vannak zárva a Biblia világába, egy kétezer év előtti világba s akkor, ha az emberiség csakugyan fejlődik, a Bibliával egyedül azt utólréni nem tudják.

Dávid Ferenc mindig az Isten megismerésére szolgáló eszköznek tartotta a Bibliát. Magas dicsérére a legtöbbször a Biblia és a Dávid által tekintélyeknek el nem fogadott egyház-atyák, megíratok végzései, írásai között levő különbség érzékeltetésére szolgál. Ez Dávid jelentőségét messze tulviszi a korabeli reformációk jelentőségén, akik irányzata csak a bárth-i teológia zsákucájába tudott torkollani.

Egy másik megállapítása Iván Lászlónak, amely tisztán megértve szintén lényegében helyes, de amelyet Iván, a német okos-

kodás hinárjában ismét összezavar, az, hogy Dávid Ferenc nem volt lázas, az igazság keresését magáért a keresésért végző ujtó. Helyesen állapítja meg, hogy elveit mindig másoktól kapta s csak vonakodva, lassan lépik egyet előre. *És helyes az is, hogy ennek okát az ő vallásosságában találja meg*, mint amely, ha a lélek egész teljességét betöltötte és lángragyujtotta, csak nagy nehezen akarja felismerni magában a tévedést. De itt már Iván téves következtetéseket tesz. Hibásan tagadja, hogy Dávid vallási reformátor volt. A vallási reformátoroknak több típusa van. Dávid abba a típusba tartozott, amelyik a megtorlasztott, gátak mögé szorított vallási fejlődés zsilipeinek megnyitásában, tehát magában a vallási forradalomban részt nem vesz, de mihelyt annak igazáról s a helyes irányítás, szervezés szükségességéről meggyőződik, annak nyomában élére áll. Így kezdette ő meg a reformatori pályáját. Később még hevesebb lett a tevékenysége. Az antitrinitárizmus és unitárizmus kialakítása útján tényleges népvezetésre is reávitte a meggyőződése, aminek újraalakításánál többet a könyveitől nem kapott. Mindez Dávid vallásosságát egyáltalán nem kisebbíti.

Ugyancsak téves, sőt egyenesen káros, hogy Iván Dávidot *lassu haladása* miatt konzervatívnak mondja. Az, aki halad, még ha olyan lassan is, az halad és nem áll, vagy forog egy helyben. A konzervatív az, aki a 350 és 600 éves intézményeket mindenáron s csak kis, lényegtelen változtatások árán fönn akarja tartani, s csak azért, mert 600 évesek. Ügyeljen mindenki, aki Dávidot konzervatívnak nevezi: hát ő ezek közé az emberek közé tartozik?

IV.

Az Iván László többi megállapításainak nagyrészt ezek helyességét, vagy fontosságát lehet kiemelni.

Igen szükséges hangsúlyt tesz Iván arra a letagadhatatlan tényre, hogy Dávid Ferenc a Biblia megértéséhez a Szentlelket, tehát az ihletettséget, inspirációt, megérzéseket hívta segítségül. Ki kellene már egyszer mutatni, hogy a „józan ész“ bélyege mikor ragadt az unitárizmushoz, mikor kezdette az a racionalizmus szerepét hangsúlyozni? Dávid ezzel az indiai Brahmo Samaj-ot évszázadokkal megelőzte a tekintély igazi helyének megtalálásában.

Rendkívül érdekes az a rész, amely a Dávid Ferenc vallásosságával közelebbről foglalkozik. Itt új vonásnak számít Ivánnak

azon sejtése, hogy Dávid a Serveto műveinek olvasása közben megtérésszerű élményen ment keresztül. Helyesen hangsúlyozza Iván a Dávid állandó bizalmát Istenben, azon érzését, hogy ő mindig a szentlélek, Isten lelke vezetése alatt áll, valamint érzelmeinek gazdag skáláját. Végül a Dávid ismeretes türelmessége okát is azon megértésben mutatja ki, hogy a hit az egyes emberekben különböző mértékben található. Itt azonban kár a fölvilágosodást szidni, hiszen ez a megértés minden bizonnyal: felvilágosodás.

S most eljutottunk a tanulmány legtöbbet érő részéhez. Iván nagyszerűen megvilágosított példákkal próbálja bizonyítani, hogy Dávidnak már a Serveto művek olvasása után kialakult a végleges, Jézust teljesen embernek tartó fölfogása, s hogy azután még évekig Istennek nevezte Jézust, annak csak az volt az oka, hogy kétségbeesetten kereste az „isteni“-nek megfelelő kifejezést. Ezt azonban az akkori magyar nyelv fogyatékosága mellett nem találta meg soha, s így az „isteni“-t csak az Isten szónak, mint állítmánynak használatával tudta kifejezni; a különbséget a magyarázatokkal próbálta nyilvánvalóvá tenni. „Más *istenség* sincsen, hanem az Atyáé... az Atyának istensége lakozik őbenne teljességgel“ (56. l.). Az Iván László okfejtése olyan meggyőző, hogy egy pillanatra én is megnyugvással gondoltam arra, hogy hát tévedtem a Dávid Ferencről irt tanulmányomban, (megjelent az „Erdélyi Csillagok“ című könyvben) amikor a Dávid ellenségei vádját elfogadtam. Dávid sohasem hitt két Istent, egy Atyát és a Krisztust. A dolog azonban nem olyan egyszerű. Azt, hogy Dávid 1571 előtt Jézust valóban Istennek tartotta-e, amint azt Borbély és mindenki más hiszi, az Iván okfejtéséből még nem lehet megállapítani. Miképpen történhetett az, hogy Dávid Jézus nem imádása mellett csak a 70-es évek közepén tört lándzsát? De főképpen: elismerte-e Dávid 1565 és 71 között, hogy nem csak Jézus, de minden ember Isten, illetve isteni? Ennek nyomára nem emlékszem az ő írásaiban. Akkor pedig kicsit számított volna az is, ha Dávid az „isteni“ szóra mégis rábukkan. Ha az Isten egy, de az emberek között csak egyetlenegy „isteni“ lény van, aki Isten lelke által beárnyékoztatva, szüztől született, Istennek *egyszülött* fia, ez mégis csak Isten, ha kisebb is az Atyánál. Dávid fölfogása tehát mégis áriánus volt Serveto követése idején; két Istent hitt, csak éppen a Fiut kisebbnek tartotta, mint az Atyát.

Ezt a vitát azonban korántsem tartom eldöntöttnek a fentiekkel. A Dávid Ferenc iratainak tanulmányozása az Iván László teljesen eredeti elmélete alapján újból meg kell hogy induljon. Még ha az elmélet helytelennek is bizonyulna, értékét még akkor sem veszítené el, mint a Dávid krisztológiájának megértése körüli zavarok eloszlatására alkalmazott ragyogó gondolat.

Iván Lászlónak azt tanácsolom, hogy mondja föl a barátságot a németjeivel. Álljon a saját lábára; mert van mire. A magyar nyelv tisztaságára is ügyeljen. Csak ott használjon idegen szót, ahol az elkerülhetetlen. Ki kell gyomlálni minden „fundálást” és „intendálást.” Ha a jövőben arra törekszik, hogy a benne levő vallásos értékeket a magyar (és nem a német) eszejárása szerint kifejezze, a vallásos megújodást sóvárgó unitáriusok zavartalanabb örömmel fogják üdvözölni.

Debrecen.

Balázs Ferenc.

Maghintő.¹

Fején tüzes Napfény-koszorú ragyog.
Érdes markát csókolja aranyló búza:
döngő lépte alá ősrítmust ver a rög,
míg a szent maghintő-jármot huzza.

Hösin kilendült karja, míg a forró Föld
aranyló vérét sugárzón szórja szét:
fenn a pacsirta-nótás, kék Égben,
öröm dörzsöli Isten fénylő szemét.

Hulló verejték-esőjén zöldül a vetés,
szétszórt erejére áldást az Égből kér,
Záporvert sorsán csirázik a Jövő,
s benne marad meg tisztán a vér.

Napkeltét fogadó, ős Erőkirály!
Ki a föld szívét frissíti minden Tavaszon:
az Isten küldte Őt, hogy nyütt városok
kormos nyakába kenyér-tarisznyát akasszon.

Gyallay-Papp Sándor.

---

¹ Szerzőnek most megjelent „Zug a rengeteg” c. verskötetéből.